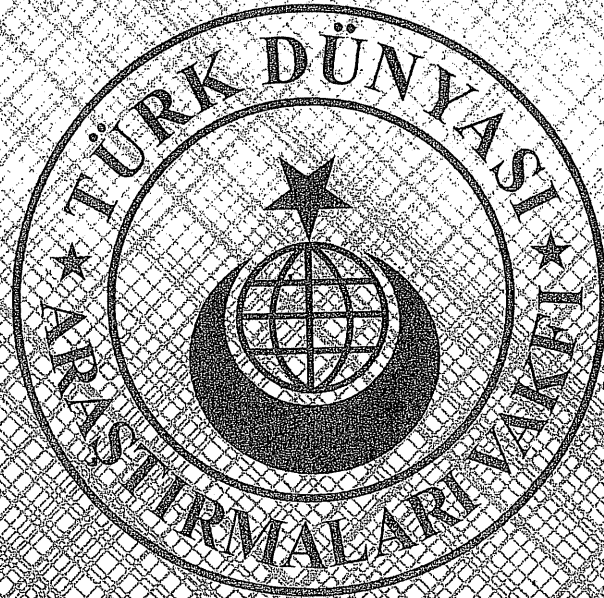

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI

MAYIS - HAZİRAN 2004

ISSN: 0255-0644

150

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI

İki Ayda Bir Yayınlanır

Sahibi

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Adına
Prof. Dr. Turan YAZGAN

Yazı İşleri Müdürü

Saadet Pinar YILDIRIM

Yayına Hazırlayanlar

İlyas TOPSAKAL - Metin KÖSE

Dizgi

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
Yuluğ Tekin Dizgi Merkezi

İdarehane

Kemalpaşa Mah. Bukalidede Sok.

No: 4 - Sarıçayır/İstanbul

Tel: 0(212) 511 10 06 - 511 18 33

Belgegeçer: (0 212) 520 53 63

e-posta: tdav@turan.org

Posta Çeki Hesabı: 141720

Vakıfbank Beyazıt Şubesi 2002502

Adedi

10.000.000 TL.

1 Yıllık Yurt Dışı Abonelik

75 \$ veya 60 Euro karşılığı Türk Lirası

1 Yıllık Yurt İçi Abonelik

60.000.000 TL

Baskı

150

HAZİRAN 2004

**ZAL MAHMUD PAŞA TÜRBESİ'NDE MİMAR SİNAN
HZ. MUHAMMED VE HZ. İSA**

<i>Atilla ARPAT</i>	103
1868 TARİHLİ BİR BAYINDIRLIK LÂYİHASI: KONYA-SİLİFKE YOLUNUN ŞOSEYE ÇEVİRİLMESİ VE BÖLGEDEKİ ZEYTİN ORMANLARINI ISLAH PROJESİ	
<i>Dr. Ercüment BALCI</i>	107
GUREBA HASTAHANESİNDEN DEVLET HASTAHANESİNE BALIKESİR HASTAHANELERİNİN TARİHÇESİ	
<i>Yard. Doç. Dr. Nahide ŞİMŞİR</i>	145
MOĞOL İSTİLASINDAN SONRA URFA VE HARRAN'A YERLEŞEN HAREZMLİLER	
<i>Dr. Kâzım PAYDAŞ</i>	155
OSMANLI TAHRİR DEFTERLERİ VE BUNLARIN TARİH YAZICILIĞINDA KULLANIMI HAKKINDA BAZI DÜŞÜNCELER	
<i>Doç. Dr. Ahmet GÜNEŞ</i>	165
XV.-XVII. YÜZYILLARDA BOLU'DA YAŞAMISŞ DİVAN ŞAİRLERİ	
<i>Prof. Dr. Sadık ERDEM</i>	185
MAHDUMKULU DİVANINA SONRADAN İLAVE EDİLMİŞ ŞİİRLER HAKKINDA GÖRÜŞLER VE KONUYLA İLGİLİ BİR TERCÜME	
<i>Dr. Abid N. MAHDUM</i>	205
ÖZBEK ŞAİRİ II. MUHAMMED RAHİMHAH FERUZ VE DİVANI	
<i>Yard. Doç. Dr. Saadet KARAKÖSE</i>	219
KİTAP TANITMA	
<i>Dr. Sebahattin ŞİMŞİR</i>	237

HAKEM HEYETİ

ADALI,	Prof. Dr. Sacid	SÜMER,	Prof. Dr. Sabri
ALPER,	Prof. Dr. Yusuf	ŞAHİN,	Prof. Dr. İlhan
ASLANAPA,	Prof. Dr. Oktay	ŞAYHULOV,	Prof. Dr. Almas (Başkurdistan)
ATLIĞ,	Prof. Dr. Nevzat	TAŞAĞIL,	Prof. Dr. Ahmet
AYNURAL,	Prof. Dr. Salih	TATARLI,	Prof. Dr. İbrahim (Bulgaristan)
BAYAT,	Prof. Dr. Ali Haydar	TOPBAŞ,	Prof. Dr. Mümtaz Turgut
BEYOĞLU,	Prof. Dr. Süleyman	TUGUJEKOVA,	Prof. Dr. Valentina (Hakas)
BOLJUROVA,	Prof. Dr. İsençül (Kırgızistan)	TULUM,	Prof. Dr. Mertol
BUTANAYEV,	Prof. Dr. Viktor (Hakas)	TURAL,	Prof. Dr. Sadık Kemal
ÇAKMAKCI,	Prof. Dr. Lütfi	TURAN,	Prof. Dr. Kâmil
ÇANDARLIOĞLU,	Prof. Dr. Gülçin	TÜRKDOĞAN,	Prof. Dr. Örfan
ÇAY,	Prof. Dr. Abdülhaluk	UNAY,	Prof. Dr. Cafer
ÇERVONOJE,	Prof. Dr. Svetlana (Rusya)	ÜNLU,	Prof. Dr. Şelçuk
ÇORATİGİN,	Prof. Dr. Tinçtöbek (Kırgızistan)	VAHAPZADE,	Prof. Dr. Bahtiyar (Azerbaycan)
DEMİRHAN,	Prof. Dr. Ayşegül	VARBAN,	Prof. Dr. Stefan
DEVLET,	Prof. Dr. Nadir	YAKIT,	Prof. Dr. İsmail
DİLARA,	Prof. Dr. Gafitullina (Özbekistan)	YAZGAN,	Prof. Dr. Turan
DIYARBEKİRLİ,	Prof. Dr. Nejat	YUSUPOV,	Prof. Dr. Ruzal (Tataristan)
DÜĞER,	Prof. Dr. İ. Hakki	AKCURA,	Doç. Dr. Ergünöz
ELİYARLI,	Prof. Dr. Süleyman (Azerbaycan)	BOZKURT,	Doç. Dr. Veysel
EMECEN,	Prof. Dr. Feridun	ÖNER,	Doç. Dr. Mustafa
EMİL,	Prof. Dr. Birol		
ENGİNÜN,	Prof. Dr. İnci		
ERCİLASUN,	Prof. Dr. Ahmet Bican		
ERKAL,	Prof. Dr. Mustafa		
GAYFULİN,	Prof. Dr. Vasili (Tataristan)		
GENÇ,	Prof. Dr. Reşat		
GÖKLENOV,	Prof. Dr. Abdülcebbar (Türkmenistan)		
HACIOĞLU,	Prof. Dr. Necdet		
İSPİR,	Prof. Dr. Eyüp		
KAL'A,	Prof. Dr. Ahmet		
KANYILMAZ,	Prof. Dr. İbrahim		
KARAĞAÇ,	Prof. Dr. Günay		
KARATAŞ,	Prof. Dr. Şaban		
KINACIOĞLU,	Prof. Dr. Naci		
KIRZIOĞLU,	Prof. Dr. Fahrettin		
KİTAPÇI,	Prof. Dr. Zekeriya		
KODAMAN,	Prof. Dr. Bayram		
KURAKOV,	Prof. Dr. Lev P. (Çuvaşistan)		
KUŞOĞLU,	Prof. Dr. Zeki		
KÜÇÜK,	Prof. Dr. Abdurrahman		
NASKALI,	Prof. Dr. Emine Gürsoy		
NESEPOVA,	Prof. Dr. Roza (Türkmenistan)		
ÖZBAŞ,	Prof. Dr. Emin		
ÖZDOĞAN,	Prof. Dr. Türker (Amerika)		
ÖZTÜRK,	Prof. Dr. Necdet		
ÖZYURT,	Prof. Dr. Hasan		
SEYİDOĞLU,	Prof. Dr. Halil		
SÖYEGOV,	Prof. Dr. Muratgeldi		

MAHDUMKULU DİVANINA SONRADAN İLAVE EDİLMİŞ ŞİİRLER HAKKINDA GÖRÜŞLER VE KONUYLA İLGİLİ BİR TERCÜME

Dr. Abid N. MAHDUM*

ÖZET

Mahdumkulu, Türkmen edebiyatının kendine has çizgilerle oluşumunun ilk safhalarında yer alan şahsiyetlerden biridir. Mahdumkulu'nun çok sayıda şiirleri olduğu herkesçe bilinmektedir. Ne var ki bu şiirlerden bazılarının başka şairlere ait olabileceği de iddia edilmektedir. Bu makalede bu konu ele alınmaktadır. Daha sonra ise Matemî mahlasını kullanan Kılıç Molliyef'in bazı şiirlerinin Mahdumkulu divanına alındığına dair Yusuf Kocuk'un makalesinin tercümesi verilmiştir. Tercüme, notlarla desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mahdumkulu, Türkmen, Divan, Matemî, Ferâğî.

Mahdumkulu,¹ Orta Asya'da hakim olan Çağatay edebiyatı geleneğinin dışına çıkarak günlük konuşulan Türkmen Türkçesi ile eser yazan, böylece halkın konuştuğu Türkmence ile yeni bir edebî dilin teşekkül etmesine zemin hazırlamış bir şairdir. Onun esas önemi buradan kaynaklanıyor olmalıdır. İyi bir eğitimden geçen şair, Divan Edebiyatı normlarından da habersiz değildir. Halk şiirinin icaplarını da başarıyla yerine getiren Mahdumkulu, böylece çok geniş bir şöhrete kavuşmuştur. Ancak bütün bunlara rağmen divanın müellif nüshası ortada olmadığı gibi esaslı

* Arş. Gör. Dr., İ.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

¹ Mahdumkulu'nun imlasında, yazara ait cümlelerde Mahdumkulu şekli tercih edilmiştir.

bir edisyon kritikli neşrinin dahi yapılmamış olması dikkat çekmektedir. Yusuf Azmun'un hazırladığı doktora tezinde yayımlanmış dört divan karşılaştırılmış ise de bunun, tam edisyon kritikli bir çalışma özelliği taşıdığını söylemek kolay değildir.² Kaldı ki yazar, aralarında farklılıklar bulunan yazma nüshaları görme imkânını bulamadığını da belirtmiştir.³

Öteden beri yapılan bazı ciddi çalışmalarda Mahtumkulu'nun şiirleri hususunda bazı karışıklıklardan da söz edilmiştir. Samoyloviç, Mamtumkulu ismiyle yazılanların yanısıra **Ferağî** ve **Marûf** mahlaslarıyla yazılan şiirlerin, gerçekte Mahtumkulu'ya ait olup olmadığı tespit edildikten sonra şairin eserinin ilmî bir yayımının yapılabileceğini belirtmiştir. Samoyloviç'in tespitine göre Mahtumkulu'nun şiirlerini biraz değiştirerek onu kendi mahlasıyla takdim eden şairler de vardır.⁴ Yeri gelmişken Mahtumkulu'nun **Marûf** mahlasını kullandığının pek bilinmediğini ifade etmemiz gerekir. Doğrusu, bu sözün sağlam bir dayanağının olup olmadığını bilmiyoruz. Yine Samoyloviç'in naklettiğine göre Süleyman Efendi, Hive'de bir bahşıya şarkılarında kimin şiirlerini terennüm ettiğini sorar. Bahşı, Mahtumkulu'dan söylediğini belirtir. Süleyman Efendi, başka kimin şiirlerini bildiğini, mesele Tâlibî, Kemîne gibi şairlerin şiirlerinin ezberinde olup olmadığını sorduğunda ise bahşı, onların hepsinin zaten Mahtumkulu olduğunu söyler.⁵ Zeki Velidi Togan da Hive Türkmenleri hatta Özbeklerinin arasında "Mahtumkulu okumak" tabirinin Türkmençe hikmetli mev'iza okumak manasına geldiğini belirtir.⁶ Bu son nakiller şifahi rivayet niteliğinde ise de bu konuda az veya çok bir karışıklığın bulunduğu göstergesi sayılır. Bunu destekleyen daha başka bilgilere de rastlıyoruz. 1926'da Berdi Kerbabayev'in yayımladığı *Mahtumkulu Koşguları*'nin önsözünde özetle şöyle denmektedir: "*Halk arasında, Şurada burada Mahtumkulu elyazmaları bulunsa da, bunların arasında farklılıklar görülüyordu. Çünkü bunlarda ekleme ve çıkarmalar yanında şive özelliklerinden kaynaklanan farklılıklar da vardı. Ayrıca başkaları tarafından yazılan şiirler de araya girebiliyordu. Sonra müstensihlerin, bilerek veya bilmeyerek bazı değişiklik yapmış olması da söz konusu idi... Bu nüshalardan derlenerek hazırlanan divana eksiksizdir diyemeyeceğimiz gibi buradaki şiirlerin hepsinin Mahtumkulu'ya ait olduğunu da söyleyemeyiz.*"⁷ Bu konuda bir değerlendirme yapan Z. V. Togan'ın sözlerini aynen nakledeyim: "*Bundan dolayı Mahtumkulu'ya nispet edilen manzumeler ikiye taksim edilerek öğrenilmelidir. Biri Gökleñ kabilesinden olan Mahtumkulu bin Devlet Monla'nın bizzat kendisinin inşa ettiği eş'ârını tayin etmektir. İhtimal, bu zatın kendi asrında yazılan divanı da bulunabilir. Şeyh Nimetullah-i Velî, Ahmed Yesevî gibi halk evliyasına nispet edilen eş'âr ve âsâr miyanından, filvâki o zatların kendi eserleri olanlarını ayırıp bilmek ne kadar müşkil ise, Mahtumkulu eserlerini bu yolda tefrik ve tetkik de, yeni bir şair olmasına rağmen epeyce müşkildir. Mamâfih, bu mesele ayrı bir*

² Yusuf Azmun, *Mahtumkulu Divanı ve Dil Hususiyetleri*, (basılmamış doktora tezi), İ.Ü. Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl., İstanbul, 1978, s. I-XXI+1-934.

³ Yusuf Azmun, *a.g.e.*, s. II.

⁴ A. Samoyloviç, "Ukazatel k Pesnyam Mahtum-kuli", Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, Sanktpeterburg, *Zapiski Vostochnago Otdeleniya İmparatorskago Russkago Arheologičeskago Obşçestva XIX*'dan ayrı basım, 1909, s. 2/126.

⁵ A. Samoyloviç, *a.g.e.*, s. 2.

⁶ Zeki Velidi Togan, "Kitabiyat Tenkit ve Tahlilleri", *Türkiyat Mecmuası*, C. 2, İstanbul, 1928, s. 472.

⁷ Mahtumkulu, *Mahtumkulu Koşguları*, Haz. Berdi Kerbabayev, Türkmenistan Devlet Devlet Neşriyatı, Aşgabat (Paltaratski), 1926, s. 5, 8.

meşgale teşkîl edebilir. Meselenin diğer şıkkı ise, halk ağzında Mahtumkulu'ya nispet edilen parçaları tayindir. Bu vakit Mahtumkulu ismi bir ism-i cins oluyor... Halk ağzında, İslam ruhunda Mahtumkulu vezin ve tarzındaki hikmetli şiirlerin ekserisi ona nispet verilebilir."⁸

Ne yazık ki bu karışıklık hâlâ düzeltilebilmiş değildir. Ama bu konuda bazı çalışmaların yapılmaya başlandığını da görüyoruz. Mahtumkulu'nun doğumunun 250 yılı münasebetiyle yayımlanan divanında eserin "ilmî - tenkîdî" metninin daha ortaya konmadığına işaret edildikten sonra, söz konusu neşrin de yeterli olmadığı belirtilmiş, ancak yaptıkları neşirde, şairin şiirlerinin bazı güvenilir yazma nüshalara bakılarak birtakım elemelere tabi tutulduğundan söz edilmiştir. Mesela bu neşirde 90'dan fazla yeni şiirin Mahtumkulu'nun şiirleri arasına alındığı ifade edilmiştir. "Yör Bilen" şiiri 8 bende indirilirken, bazı şiirler şairin divandan çıkarılmıştır. Şöyle ki, "Figanım Bar" şiirinin Andalib'e, "Gözelim" şiirinin Şabende'ye "Sarf Eyliyer Aşını" şiirinin Marufi'ye, "Hemhane Gelendir" şiirinin de Gayibi'ye ait olduğu tespit edilerek bu neşre alınmadığı kaydedilmektedir.⁹

"Yaraşmaz" başlıklı şiirin Mahtumkulu ve Kemine'nin divanlarında az farklarla tespit edildiğini belirten Nur Kılıç Fidâkâr da Koroğlu destanında geçen bir şiirin de Mahtumkulu'nun "Turgil Didiler" ve "Didiler" isimli şiirleriyle olan büyük benzerliğe dikkat çektikten sonra şöyle demektedir: "*Bunun için ilim ve edep erbabı kimseler, özellikle din alimleri, Mahtumkulu'nun bazı şiirlerine şüpheyle bakmaktadırlar. Bu şiirlerin başka bir yerden bilerek veya bilmeyerek Mahtumkulu Divanına girdiğini veya derlendiği sırada, nakleden kişinin, şiiri Mahtumkulu ismiyle okuması üzerine bu şekilde yazılmış olabileceğini ifade etmektedirler*"¹⁰

Şairin eserini inceleyerek de konuya ışık tutacak neticeler elde edebiliriz. Mesela "Baş Bolmañ" isimli şiirde Mahtumkulu'nun yaşının yüzü geçtiği ifade edilir:

*Mahdumkulu köp sevdâlı başıñ bar
Ömriñ uzak yüzden aşa yaşñ bar*¹¹

Halbuki kaynaklar Mahtumkulu'nun (Bu konuda bazı ihtilaflar olsa da) 1733-1790 yılları arasında yaşadığını, Yani 57 yaşında vefat ettiğini bildirmektedir.¹² Şu durumda yukarıdaki şiiri nasıl Mahtumkulu'ya ait sayabiliriz.

Mahtumkulu Divanında kalite bakımından çok farklı şiirlerle karşılaşmaktayız. "İçmeyin Câmım, Yeldim Tut, Bî-vefâlardan, Bî-karâram Doğrusu, Âşık Bolmuşam, Bed-nâm Olar" gibi şiirler birçok müstensih hatası, yanlış okumalar ve geçirdikleri onca hengameye rağmen sağlam ifade, nükteli söz ve şiiriyetten güzel örnekler sunabilmektedir. Bu örnekleri elbette ki epeyce arttırabiliriz. İşte bunlar bize gerçek Mahtumkulu'yu sunmaktadır. Ama tutarsızlıklar, bayağı ifadeler, az da olsa edebe uymayan sözler, daha kafiyeden bile mahrum bozuk ve-

⁸ Zeki Velidi Tog'an, *a.g.m.*, s. 472-473.

⁹ Mahtumkulu, *Mahtumguli Sayanan Eserler*, (Haz. G. Nazarov, A. Mülkamanov, M. Övezgeldiyev, M. Çariyev, A. Nuryağdiyev), Aşgabat, "Türkmenistan" Neşiyatı, 1983, s. 200, 205, 207.

¹⁰ Nur Kılıç Fidakar, *Nakd is Tahlil-i Asar Ahval-i Mahtumkuli Feragi*, İhsan, Günbed, hş 1379, s. 168.

¹¹ Mahtumkulu, *Mahtumkulu* (Haz. Abdurrahman Mülkamanov, Geldi Nazarov, Murd Çariyev), İlim Neşriyatı, Aşgabat, 1988, s. 437.

¹² Mahtumkulu, *Mahtumkulu Ferâğî'nüñ Kâmil Dîvânı*, (Haz. Murad Durdı Kâzî), İntişârât-i Senâî, Günbed-i Kâvus h. 1372, s. 6-7.

zinli nazım parçaları Mahdumkulu divanına girmiş yabancı unsurlar veya ev sahibinin yerine geçmek isteyen pişkin misafirler görüntüsü vermektedir. Bunu görmek için mesela “Kadrin Ne Bilsin, Baş Bolmañ, Nâ-geh Yatıpsen” şiirlerindeki kafiye sistemi incelenebilir. “Fiiliñ Seniñ ve Söyüş Bile” şiirlerinde insan pisliğinden açıkça söz edilmesini de Mahdumkulu’ya yakışmayan edep dışı sözlerle örnek olarak zikredebiliriz. Şairlerin bütün şiirlerinin aynı kalitede olması düşünülemez. Ancak Mahdumkulu’nun şiirlerinde hem şiir-kalitesi hem muhtevası bakımından görülen farklar o kadar fazladır ki bunların farklı kişileri işaret ettiğini düşünmeden edemiyoruz.

Mahdumkulu’nun şiirlerinde fonetik bakımdan bizi şüpheye düşüren kullanımlardan da söz edebiliriz. “Üsseşi Bolmaz” şiirinde “üste ve Farsça piste (Fıstık manasında) kelimeleri “üsse ve pisse” şeklinde kafiye olarak kullanılmaktadır.¹³ Yine “Yırak Eyle Özüñi” isimli şiirinde “râst” (Farsça doğru anlamında) ve “dost” kelimelerinin son harfleri düşürülerek “râs” ve “dos” şeklinde kullanılmıştır.¹⁴ İkinci örnek nispeten yaygın bir kullanım arz ediyorsa da, üste > üsse ve piste > pisse benzeşmesinin en azından o zaman için yazı diline geçecek yaygınlıkta olabileceğini kanaatinde değilim. Ayrıca Mahdumkulu’nun bugün Türkmenistan’da geçerli olan imladan farklı olarak kelimelerin aslı şekline sadık kalmayı tercih ettiğini görüyoruz.

Bütün bunlar bizi Mahdumkulu’nun gerektiği kadar tanınmamış olduğu gerçeğiyle karşı karşıya getirmektedir. Son yıllarda, Mahdumkulu’yu daha iyi tanımak ve şiirlerini daha doğru okumak suretiyle divanını yeniden yayımlamak yönünde çaba gösterildiğine şahit olmaktayız. *Yaprak* dergisinde çıkan bir yazıda Mahdumkulu’nun İran’da basılan divanlarının ortak özelliğinin, “ilmîlikten uzak olma” ve “iş bilen kişilerce hazırlanmamış olma” şeklinde olduğu belirtilmiştir.¹⁵ Bizce diğerlerinin de bunun dışında tutulmayı pek hak etmediklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Şairin eserinin yeni baskıları yapılırken izlenecek yol konusunda ortaya atılan bazı öneriler de dikkat çekmektedir. Mesela Mahdumkulu’nun gerçek şiirleri ile ona nispet edilen şiirlerin tespit edilerek bunların ayrı ciltler halinde basılması gerektiği öne sürülmektedir.¹⁶ Bu ifadelerden Mahdumkulu’nun olduğu söylenen şiirlerin arasında, başkasına ait şiirlerin bulunduğu kabul edildiği anlaşılmaktadır. Doğru neticeye varmak için yapılan çalışmalardan biri de şairin eserinin en eski yazmasını ulaştırmak çabalarıdır. Mûsa Cürcanî’nin söylediği şeklindeki yazısında, 170 yıl öncesine ait bir yazmanın elde edildiği bildirilmektedir. Bu yazma, eserin üçüncü istinsahıdır. Birinci ve ikinci derecede istinsah edilmiş nüshalar ise ortada yoktur.¹⁷

Şairlerin eserleri, çeşitli sebeplerle birbirine karıştırılabilir. Nitekim bu durumu Yunus Emre’nin şiirlerinde bile görmemiz mümkündür. Bu hususta incelemelerde bulunan Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş, Gerek Yunus Emre’den sonra gelen birkaç Yunus’un şiirleri, gerek başkalarının mahlas değiştirilerek alınan şiir-

¹³ Mahdumkulu, *a.g.e.*, s. 326.

¹⁴ Mahdumkulu, *a.g.e.*, s. 409.

¹⁵ Stad-i Buzurg-daşt-i Mahtumkuli-i Kelale (Yazar ismi belirtilmemiştir.), “Tarh-i Nev”, *Yaprak*, Sayı:18, Gunbed-Kâvus, h. 1381, s. 8.

¹⁶ Stad-i Buzurg-daşt-i Mahtumkuli-i Kelâle, *a.g.m.*, s. 10.

¹⁷ Mûsa Cürcanî, “Guft u gû Bâ-Âkâ-yi Kılışî”, *Yâd-nâme-i Mahtumkuli Ferâgî*, Müessise-i Ferhengî ve İntisârâtî-i Mahtumkuli Ferâgî, İran-Gorgan, h. 1377, s. 29-30.

lerinin Yunus Emre'ye mal edildiğini, dil, üslup, ifade, eda, tavır ve öz bakımından farklı olan bu şiirlerin asıl Yunus'a ait olanlardan fark edilebileceğini belirtmiştir.¹⁸

Yukarda görüşlerine başvurduğumuz kişilerden aktardığımız bilgiler de aşağı yukarı bu çerçevede oldu. Ancak Mahtumkulu'nun şiirlerinde görülen karışıklığın farklı bir yönü daha vardır: Kastî ve ideolojik müdahale. Yusuf Kocık'ın bir makalesinde Mahtumkulu'nun eserine yapılan böyle bir müdahaleden söz ediliyordu. Bu sebepten konunun bir başka boyutunu ele alan bu makalenin tercümesini bu yazının sonuna eklemenin yerinde olacağını düşündük. Ancak önce bu hususta zihnimize takılan birkaç noktanın altını çizmeden geçemeyeceğiz: Yusuf Kocık, sözkonusu makalesinde,

Okıyp bildim Sayadî'niñ *Bûstân*'ı
Gör ne aceb Hâkânî'niñ *Medyân*'ı
İster men *Şâ(h)-nâme, Sâkî-nâmâ*'nı
Halîf Omar birlen Süleymân bolsam

gibi şiirlerin Mahtumkulu'ya mal edilmesini eleştirmiş, bunlara şiir demeyi bile uygun görmemiştir. Halbuki aynı yazar bu makalesinden altı sene önce yine *Yaprak* dergisinin numarasız yayımlanmış olan özel nüshasında bu şiiri Mahtumkulu'ya ait olarak göstermiştir.¹⁹ Bunun, altı sene öncesine ait bir görüş olması, yazarı mazur gösterebilir. Ancak, bu makalede şiirin iki dörtlüğü bazı düzeltmelerle verildiği halde hiç tenkit edilmemiş olması da dikkat çekmektedir. Çünkü Y. Kocık, düzelterek verdiği bu yanlış ifadelerden yola çıkarak bu şiirin Mahtumkulu'ya ait olmadığı hükmüne varacaktır. Yine yazarın Mahtumkulu'ya ait olmadığını iddia ettiği şiirlerden biri "Türkmen'îñ" isimli manzumedir. Ayhan Hacıyev'in 1924'te yaptığı bildirilen Mahtumkulu portresinde, şairin önünde resmedilen kağıtta bu şiir rahatlıkla okunabilmektedir.²⁰ Eğer bu tarih doğruysa bu şiir hakkındaki şüpheleri de yeniden değerlendirmek gerekecektir.

Yusuf Kocık'ın bu makalesi gerçekten ilmî ve mantıklı izahlar içeriyorsa da bahsettiğimiz bilgiler, konunun daha incelenecek noktalarının bulunduğunu düşündürmektedir. Biz, makalenin tercümesini verirken bu hatırlatmaları yapmayı uygun gördük. Şimdi tercümeyi takdim ediyoruz:

MAHTUMKULU FERÂĞÎ'NİN SONRADAN İLAVE EDİLMİŞ ŞİİRLERİNE DAİR*

Mahtumkulu'nun edebî üreticiliği birçok bilgin ve araştırmacının dikkatini çekmiştir. Miladî 18. asrın sonlarıyla 19. yüzyılın ortalarında şiirlerinin bir kısmı Almanca ve İngilizce'ye tercüme edilerek basıldı. 20. yüzyılın başında, özellikle 1917 Ekim Devrimi'nden sonra onun seçilmiş şiirleri eski Sovyet cumhuriyetlerinde konuşulan dillerin hepsine tercüme edildi. Aynı zamanda Fransızca, Macarca ve İngi-

¹⁸ Yunus Emre, *Yunus Emre Divanı*, (Haz. Faruk Kadri Timurtaş), Kültür Bakanlığı, Ankara, 1986, s. III.

¹⁹ Yusuf Kocık, "Mahtumkulu ve Edebiyât-i Fârsî", *Yaprak*, İntişârât-i Berg, Tahran, h. 1371, s. 84.

²⁰ Orhan-Tan, "Türkmen'in Büyük Şairi Mahtumkulu", *Türk Dünyası*, S. 3, Haziran, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1993, s. 40-41.

* Yusuf Kocık, "Der-bâre-i Eş'ar-ı İlhâkî-yi Mahtumkulu Ferâğî", *Yaprak*, Sayı:1, Meşhed 1377 (M. 1998), s. 51-58.

lizce neşirleri de yapıldı. İran İslam Cumhuriyeti döneminde İran'da da şairin birçok şiirleri Farsça'ya tercüme edilerek yayımlanmıştır.

Mahtumkulu'nun eserleri üzerinde yapılan çalışmaları üç aşamada inceleyebiliriz.

Birinci aşama: Şairin eserlerinin el yazmalar ve eski kaynaklardan toplanması; dünyanın çeşitli yerlerinden, özellikle Orta Asya, İran ve sair ülkelerdeki müzelerden onun yazma divanının elde edilmesi.

İkinci aşama: Şairin tanınması ve çok yönlü araştırmalarla dünyaya tanıtılması. Bu merhale Ekim İnkılabı devresi ve Sovyetler Birliği'nin başına buyruk komünizm rejimi dönemine aittir. Bu devrede şairin eserleri üzerinde çok tahrifat yapıldı. Bu tahrifat, aşağıda kısa tarihçesini vereceğimiz gibi din ve mezhep aleyhinde, fakat komünizmin maksat ve çıkarlarına uygun olan şiirlerin ilavesidir.

Üçüncü aşama: Şimdiki devre, yani Sovyet rejiminin çöküşünden sonraki dönemdir. Şunu memnuniyetle belirtelim ki bu devrede Türkmenistan tarafından eskisi gibi şairin irfânî ve dînî şiirlerinin basılıp dağıtılmasına herhangi bir yasaklama getirilmemiştir. Bununla beraber hâlâ kıt anlayışlar ve eski dünya görüşünün kalıntılarının varlığını sürdürmesi yüzünden mantıksız bahanelerle hakikatin dile getirilmesi önlenmektedir. Bir müddet önce bu mesele, "Edebiyat ve Sungat" gazetesinde konu edilip değerlendirilmiştir. Bu bahse edebiyatçı, yazar, gazeteci ve üstatlardan bir kısmı katıldı. Bunlardan bazıları muhalif, bazıları da uygun görüş bildiren makaleler yazdılar. Neticede Mahtumkulu'nun eserlerinin tahrifi ve onlara yapılan ilaveler meselesi tam olarak açıklığa kavuşmadı.

Ne yazık ki, Türkmenistan resmî makamlarının müdahalesi, gazetelerde yer alan bu bahsin kesilmesine sebep oldu. Böylece "yeni bulunmuş eserler" şeklinde yayımlanan "yeni yazılma" şiirlerin üzerindeki sır perdesinin kaldırılması bir kere daha önlenmiş oldu.

Burada şöyle bir soru hatıra gelmektedir: Bu "yeni bulunmuş şiirler" ne zaman, kimin tarafından bulunmuş ve ne zamandan beri basılıp dağıtmaya başlanmıştır? Bu meselenin dinlenilmeye değer bir hikayesi vardır. Bu hikaye, ilk dinlendiğinde kabul edilebilir gibi gelse de, derine inilip biraz araştırıldığı zaman yalan olduğu açık olarak ortaya çıkmaktadır. "Yeni bulunmuş şiirler"i de ihtiva eden elyazma Mahtumkulu divanının bulunması hikayesi şu şekildedir:

*Literaturnaya Gazeta'nın (Edebi gazete; eski Sovyetler Birliği yazarlarının neşir organı) 20 Nisan 1946 tarihli sayısında yazıldığına göre, Buhara'nın eski medreselelerinden birinde üç talebe tahsil ile meşgul imiş. Biri Tacik, diğeri Özbek, üçüncüsü de Türkmen olan bu talebeler aynı odada kalıyorlarmış. Bir gün, talebelerden biri elbiselerini asmak için duvara bir çivi çaktığında duvarın o kısmı kırılıp dökülür. Bunun neticesinde içinde birkaç tane el yazma kitap olan bir "takçe"(niş) meydana çıkar. Talebeler bu el yazma kitapları incelemeye koyulurlar. İnceleme neticesinde bir el yazmanın Ali Şir Nevayî'ye ait olduğu ve "dört divanı" ihtiva ettiği anlaşılır. Bunu Özbek talebeye verirler. Diğer yazma da Firdevsî'nin *Şâh-nâme*'sidir. Bu da Tacik öğrenciye verilir. Üçüncü yazma nüsha ise Mahtumkulu divanıdır. Bu da tabii olarak Türkmen talebeye verilir. Bu talebe, Kılıç Mollıyev (Mâtemî)'in babasıdır.*

İsmi geçen gazetede yazıldığına göre, güya kitap sahibinin tavsiyesi herhangi bir takibata maruz kalınmaması için, mezhep ve yürürlükteki kanunların aleyhinde şiirler ihtiva eden bu yazmanın kimseye gösterilmemesi yönünde imiş.

Elyazmanın şimdiki sahipleri de bunu öne sürerek kitabı kimseye göstermemektedirler. Elbette bu sözlerini hiçbir mantık kabul etmez. Daha sonra yapılan

araştırmalar bu sözlerin doğru olmadığını tam olarak ortaya koydu. Şöyle ki, Taşkent ve Duşenbe’de yapılan bir araştırma neticesinde Firdevsî *Şâh-nâme*’si ile Nevâyî divanının bulunması hikayesi açıklığa kavuştu ve Özbek şair, yazar ve araştırmacılarından hiç birinin bu hadiseden haberleri bile yoktu. Eğer Ferdevsî veya Nevâyî’nin elyazma eseri bulunsaydı, bu hadise edebi bir buluş olarak mutlaka basına aksederdi. En azından branş uzmanlarının bundan haberleri olurdu. Bu ise, meselelerin bir yönüdür. Diğer bir mesele de Mahtumkulu’nun yeni bulunmuş divanıyla ilgilidir.

Literaturnaya Gazeta (Edebi gazete), bu yeni buluşla ilgili bir makale yayınladı. Kılıç Mollıyev isminde biri, (Ekim İnkılabından önce Buhara’da, yukarıda bahsi geçen medresede talebe olan kişinin oğlu) Latin harfleriyle kaleme aldığı ve Mahtumkulu’ya ait olduğunu söylediği çok sayıdaki şiiri Türkmenistan İlimler Akademiyası Mahtumkulu Araştırma Merkezi Elyazmalar Bölümü’ne belirli bir meblağ karşılığında teslim etmiştir. O yıllarda bazı dergilerde, özellikle *Sovyet Edebiyatı* dergisinde bu şiirlerden bir kaç, tashihli olarak neşredildi. Sonraları daha da çok sayıda şiir, şairin seçilmiş şiirleri arasına dahil edildi. Bu iş hâlâ devam etmekte olup belirtilen şiirler ders kitaplarına kadar girmiştir. Bu faaliyet böylece devam ederken bazı araştırmacılar devamlı incelemeler neticesinde sadece Mahtumkulu’nun eserleri üzerinde yapılan tahrifatı değil, aynı zamanda “yeni bulunmuş” ilâvelerin sahteliğini de ispat etmeyi başardılar.

Bu meselede merhum Dr. Ahallı ve en kıymetli Türkmen kadın bilginlerinden olan eşi Züleyha Mehmedova (Türkmenistan İlimler Akademiyası üyesi)’nin hizmetleri takdire şayandır Dr. Züleyha Mehmedova, Türkiye Türkoloji Encümeni’nin (Türk Dil Kurumu kastediliyor olmalı) de üyesi olup Rusça, Türkçe, Fransızca ve İngilizce’ye hakimdir. O, 1961 yılında Şarkiyat Enstitüsü dergisinde yazdığı geniş makalesiyle, Mahtumkulu’nun “yeni bulunmuş” şiirleri konusu üzerindeki sır perdesini kaldırdı. Dr. Ahallı da yayınlanmak üzere geniş bir makale hazırladıysa da ne yazık ki bu makale, parti makamları ve nüfuz sahibi kimselerin baskısıyla yayımlanmadı. Bunlar Mahtumkulu’nun şiirlerinin tenkitli metnini hazırlamalarına rağmen yine bazı sebeplerle buna muvaffak olamadılar. Merhum, otuz yıllık incelemelerinin bir gün, şairin memleketi olan Türkmensahrâ’da (İran) yayınlanmasını arzu ediyordu.

Züleyha Mehmedova’nın makalesinin Moskova’da *Asya ve Afrika Halkları* dergisinde yayınlanması ile “yeni bulunma” şiirlerin taraftarları ile hâkim ve nüfuzlu çevreler arasında büyük tepkiye sebep oldu. Aslında onlar bu işten habersiz kalmışlardı. Yoksa, bir şekilde bunun yayımlanmasına da mani olurlardı.

Nihayet, bu makalenin neşrinden sonra, “yeni bulunmuş” şiirleri ortaya çıkarılanların aleyhinde şiddetli bir propaganda başlatıldı. Türkmenistan Yazarlar Birliği, Berdi Kerbabayef’in başkanlığındaki danışma toplantısında hiçbir delile dayanmadan, belirtilen şiirleri Mahtumkulu’ya ait saydı. Türkmenistan İlimler Akademisi de bu “yeni bulunmuş” şiirlerin akibetini belirlemek için sekiz kişiden oluşan bir komisyon kurdu. Kısa bir konuşmadan sonra oy çokluğuyla (5 kişi) bu şiirlerin Mahtumkulu’ya ait olduğu kabul edildi. Geri kalan üç kişi A. Meredov, Züleyha Mehmedova ve akademisyen Bay Muhammed Garriyev muhalefet ederek toplantıda alınan kararı imzalamadılar. Böylelikle Mahtumkulu’nun şiirleriyle ilgilenenlerin çoğunun görüşüne başvurulmadan bu mesele halledilmiş sayıldı.

O toplantıda İlimler Akademisi komisyonundan A. Meredov, uzmanların ve şairin şiiriyle ilgilenenlerin de basında görüş belirtmeleri gerektiği yönünde bir öneri

getirdi. Ne yazık ki komisyon başkanı Berdi Kerbabayef, bu öneriye kesin bir tavırla karşı çıktı ve gerçeklerin ortaya çıkmasına engel oldu. O, bu tahrifatın ortaya çıkmasından korkuyordu. Çünkü kendisi Yazarlar Birliği başkanı iken, tabir uygunsa “yeni bulunma” şiirlere alıcı olmuştu.

Ama Züleyha Mehmedova gibi Rusya ve Orta Asya dilleri üzerinde büyük otorite sahibi olan birinin makalesini red ve inkar etmek kolay bir iş değildi. İster istemez Türkmenistan Komünist Partisi Merkezî Komitesi parti üyesi olan Kılıç Mollıyev’den bu konuda açıklama yapmasını ve yeni bulunmuş el yazmayı vermesini istedi. Burada yalancılardan gerçek yüzü bütün dünyanın gözü önüne serildi: Kılıç Mollıyev, kendisinde Mahtumkulu’nun şiirlerini ihtiva eden bir el yazmanın bulunmadığını, o “yeni bulunmuş” şiirleri de **Merv’deki bir pazarda, bahşılardan ağzından derleyerek kaydettiğini**, yazılı olarak merkezî komiteye bildirdi.

Böylece, Buhara’daki medresede Nevâyî, Firdevsî ve Mahtumkulu’ya ait eserlerin elyazma nüshalarının hücre duvarında bulunması meselesinin masaldan başka bir şey olmadığı ve gerçek olmaktan uzak olduğu anlaşılmış oldu. Kılıç Mollıyev’in kendisinde hiçbir elyazmanın bulunmadığı şeklindeki itirafı ve gerçeği söylemesine rağmen bir ciddi soru daha zihinde kalmaktadır. Soru şudur: Mollıyev, onlarca şiir ile “Mervşâh u Cihân” ve “Câvîdân u Zenahdân” isimindeki iki büyük manzumeyi hangi bahşının ağzından, ne zaman dinleyip yazmış? Şüphesiz bu sorunun ikna edici bir cevabı olmayacaktır. Çünkü, ilkin bu şiirlerden hiçbiri, hatta bir satırı bile Mahtumkulu’nun eski elyazma veya matbu divanlarında görülmemektedir. İkinci olarak bu yeni bulunmuş şiirlerden hiçbiri ve hiçbir satırı daha önce veya daha sonra herhangi bir bahşının ağzından derlenip yazılmış değildir. Halbuki Elyazmalar Araştırma Merkezi, her yıl bahşılardan ve sair halktan edebiyat ve folklorla ilgili derlemeler yaptırmaktadır. Bu sebeple Kılıç Mollıyev’in bu açıklamasının da mesnetsiz ve yalan olduğu anlaşılmaktadır. Hayret edilecek bir diğer konu da Mahtumkulu’nun “yeni bulunmuş” şiirlerini hususi bir cilt halinde (üçüncü cilt) yayınlayıp bahsi geçen iki manzumeyi ise buraya almaya cesaret edememiş olmalarıdır. Çünkü bu manzumelerin muhteva ve kelime tertibi o kadar seviyesiz ve bayağı idi ki bunların yayınlanması, şairin itibarını zedelemekten ve naşirlerin yanlış fikirlerini yaymaktan başka bir işe yaramazdı.

Bu “yeni bulunma” şiirlerle ilgili olarak araştırmacılar ve halk, birbirlerine sık sık şu soruyu soruyorlardı: Eğer bu şiirler Mahtumkulu’ya ait değil de Mollıyev’in kendi yazdıkları idiyse, o bunu neden kendi ismiyle yayınlamamıştı? Ayrıca o, şair değildi ve imzasını taşıyan hiçbir şiiri de bulunmamaktaydı! Bu sorunun cevabı çok açıktır. Mollıyev’in daha önce şiir yazdığını kimsenin bilmediği doğrudur. Fakat sonraki incelemeler bu kişinin “Mâtemî” mahlasıyla şiir söylediğini ve 36 şiirinin (birisini Rusça) Türkmenistan İlimler Akademisi Elyazmalar Şubesinde (Şimdi burası “Elyazmalar Enstitüsü” olarak anılıyor) mevcut olduğunu (No: 795 f) ortaya koymuştur. Bu şiirler, Kılıç Mollıyev’in kendi el yazısıyla yazılmış olup 24 Aralık 1945 tarihinde **1122 ruble karşılığında** Elyazmalar Şubesi’ne verilmiştir. Bu şiirler, Mollıyev’in kendi başından geçenleri, kardeşi Mehmed’in zindana atılması ve bazı sosyal ve tenkitçi konuları ihtiva etmektedir. Bu muhteva ise o zamanda mevcut olan rejimin hedeflerine uygun değildi. Böyle şiirlerin de o zamanki hâkim heyeti tarafından beğenilmeyeceği açıktır. Müellif, bu sebeple o şiirlerinden söz etmemiş ve onlar da bahsi geçen şubenin arşivinde kalmıştır.

Şair, bu yazmada zaman zaman kendi şairliği hususuna da açık olarak değinmektedir. Mesela, kardeşinin hapsedilmesi münasebetiyle söylediği “Selam Söyle” isimli şiirinde sabah rüzgarına hitaben şöyle der:

*Mollı İşân oğlu dîr ey Muhammed
Görseñ meniñ doğanıma salâm diy!*

“Mollı İşân’ın oğlu Muhammed (Mehmed)’i görürsen, ona (kardeşime) benim selamımı söyle!”

Şiirin sonunda mahlasını “Mâtemî” olarak zikretmiştir:

*Yeke gâla doğan Mâtemî kuldân
Görseñ meniñ doğanıma şalâm diy!*

“Kardeşimi görürsen, yalnız kalmış kardeşi Mâtemî kulunun selamını ona ulaştır.”

Bu şiirin bir başka yerinde kendisinden “şair” olarak bahseder:

*Andelîb, reyhân, bâğ-bûstândan
Şâhir (şair) inisinden gazel destândan
Yurdımız Margyana ol gülistândan
Görseñ meniñ doğanıma salâm diy!*

“Kardeşimi görürsen, bülbülden, reyhandan, bahsederden, şair kardeşiyle onun gazel ve destanlarından, ayrıca gül bahçesi gibi olan yurdumuz Margyana’dan ona selam söyle!”

Böylece Kılıç Mollıyev’in “Matemî” mahlasıyla çok sayıda şiir yazdığı ve Mahtumkulu adına camiaya takdim ettiği şiirlerin de kendi yazdığı şiirler olduğu hususunda herhangi bir tereddüde yer kalmamıştır. Şurası ilginçtir ki her iki şairin (Mahtumkulu ve Mâtemî) isim ve mahlasları aynı sayıda sesli harfe sahiptir. Eğer şiirde “Ferâgî” mahlası yerine “Mâtemî” veya Mahtumkulu yerine Kılıç Mollı konacak olursa kafiye yönünden de bir problem çıkmadığı görülür.

Bütün bu gerçeklere rağmen birkaç yıl önce bu şairin (Kılıç Mollıyev) bir takım şiirlerinin kısa bir açıklama ile birlikte “Miladi On Dokuzuncu Asır Klasik Şairi” başlığıyla Aşkabat gazetelerinde yayınlanması, hayret edilecek bir husustur. Ama A. Meredov’un “Mâtemî Kimdir?” başlıklı yazısının *Türkmenistan* gazetesinde yayınlanmasıyla “Mâtemî” ile “Kılıç Mollıyev”in aynı kişi olduğu meydana çıktı ve Mâtemî’nin 19. yüzyıl klasik şairi olduğu iddiası da açıklığa kavuşmuş oldu. Şöyle ki, Mâtemî’nin şiirlerini tanıtan kişi, gazeteye ikinci bir makale yazarak Mâtemî ile Kılıç Mollıyev’in aynı şahıs olduğunu kabul etmek mecburiyetinde kaldı.²¹

Bu meselenin izaha kavuşmasından sonra “yeni bulunmuş” yakıştırmalarıyla yapılan ilave ve tahrifatın tespiti bir miktar kolaylaştı. Çünkü Mahtumkulu’nun Mâtemî’nin yazısıyla kaleme alınıp Elyazmalar Şubesine teslim edilen ve şahsa özel sayılan “yeni bulunma” şiirleriyle Mâtemî’nin kendi şiirlerinin mukayesesi birçok şeyi izaha kafi geldi. En başta söylememiz gereken şey, bu “yeni bulunma” şiirlerin hepsinin gerçek Mahtumkulu ve diğer Türkmen klasiklerinin bir taklidinden ibaret olduğudur. Ancak bu şiirlerin arasına, Kur’ân-ı Kerîm ve dine muhalif şiirler sokulmuştur. Kadim Mahtumkulu şiiriyle “yeni bulunma” şiirlerin mukayesi, bu ikinci-

²¹ *Aşkabat Akşamı* Dergisi 7, 8 ve 12 April 199(0).

leri yazanın az okumuş biri olduğunu da ortaya çıkardı. Bu konuda birçok örnek nakledebiliriz. İslam akaidi literatüründe ruhu kabzedenden meleğin ismi “Azrâ’îl”dir. Ama Mâtemî’nin şiirlerinde bu melekten “Cebrâ’îl” olarak bahsedilmiştir. Mahtumkulu’ya nispeten “San Bolsam” (Sayılsam) isimli şiirde, bir çok bakımdan fahiş yanlışlara rastlarız. Mesela:

*Cân göterip barıp yetdim bir bâbdan
Hırka giyip il içinde sân bolsam
Nûn içinde barıp Beytullâh tabdan
Zâr yığlaban sâhiblere hûn bolsam²²*

Şiirin bu bendi ve sonraki bentlerinin cümle ve kafiyeleleri o kadar manasız ve kopuktur ki bunun tercümesi de manasız olmaktadır. Yine de tercümesini verelim:

“Canı yükseltip bir kapıya ulaştım. Keşke ben de hırka giyerek insanlar arasında sayılsam. Gece vakti tabdan Beytullâh’a giderek (Tabdan burada yersiz kullanılmış olup sadece kafiye uydurmak için söylenmiş) sahiplere ağlayıp inleyip kan olsam.”²³

Görüldüğü gibi, böyle sahte şeyler, nasıl şiir sayılabilir ve nasıl olur da Mahtumkulu’ya izafe edilir? Bu şiirin bir başka bendini okuyalım:

*Okıyp bildim Sayadi (veya Sayyâdî) niñ “Bûstân’ı”
Gör ne aceb Hâkânî’ninğ “Medyân’ı”
İstermen “Şâ(h)-nâme”, “sâki-Nâmâ”nı
Halif Omar birlen Süleymân bolsam*

“Sayyâdî”nin “Bûstân”ını okuyup anladım. Hâkânî’nin *Medyân*’ı ne kadar güzeldir. *Şâh-nâme* ve *Sâkî-nâme*’yi de isterim. Keşke Halif Ömer ile Süleymân (gibi) olsaydım.

Burada şiirin yazarı, söz ülkesinin hükümdarı ve “Bûstân” ve “Gülistân” kitabının müellifi Şeyh Sa’dî’yi klasik Özbek şairi Sayyâdî ile karıştırmıştır. Hâkânî’nin *Eyvân-ı Medâin*’ini de “*Medyân*” olarak değiştirmiştir. Hepsinden beteri de “Halife Ömer” yazarken “Halife” kelimesini modern Rusça’da kullanıldığı gibi “Halif” olarak vermesidir. Mahtumkulu’nun eserlerini yayımlayanlar, “yeni bulunma” elyazmanın asıl nüshasında (No: 1123 elif (a)) bulunan bu yanlışları diğer bir çok yerde yaptıkları gibi tashih veya tahrif etmek mecburiyetinde kaldılar: Şöyle ki “Halif” kelimesinin yerine “Mâlik” yazdılar; “Sayyâdî”yi de “Sa’dî” olarak değiştirdiler.

Bir rivayete göre Mahtumkulu, Hive’de bir müddet talebelik ettikten sonra, döneneği sırada Şîrgâzî Medresesi’ne hitaben “Şîrgâzî” isminde bir veda şiiri söylemiştir. Bu şiirin bir yerinde “Bugün ben Ceyhun ırmağında geçerek gitmek durumundayım, sana elveda diyorum. Selametle kal ey güzel Şîrgâzî!” denmektedir.

Herkes şunu bilir ki Hive şehri Ceyhun ırmağında uzakta olup Mahtumkulu’nun memleketine gitmek için onun üzerinden geçmesine gerek yoktur. Çünkü bu ırmak Hive’nin arkasında, kuzey tarafında kalmaktadır. Bu da, şiiri yazanın bu

²² Mahtumkulu, *Divân-ı Mahtumkulu*, 1983, C. 1, s. 154.

²³ Mütercim notu: Bu dörtlüğü asıl metne bakarak biraz daha zorlamayla ancak şu şekilde anlayabiliriz: “Haatımı devam ettirerek bir kapıya ulaştım. (Artık) hırka giyip insanlar arasında saygı görsem (diyorum). Gece vakti Beytullâh’a varıp (Biz de “tabdan” kelimesine buraya uygun bir mana vermedik). Sahiplerin (Bundan ne kastettiğini anlamak da çok güç görünüyor) önünde kan ağlasam.” Aslında şiirde “kan olsam” denmektedir.

Görüldüğü gibi motomot olmayan zorlama bir çeviriyle de düzgün bir mana çıkmamaktadır.

coğrafya hakkında tam bir bilgi sahibi olmadığını ve buralarda bulunmadığını gösteriyor. Mahtumkulu'nun ise böyle bir şey yazması mümkün değildir. Yanlış olarak Mahtumkulu'ya mal edilmeye çalışılan şiirlerden biri de kaide hatalarıyla dolu olan "Türkmeniñ" isimli şiirdir. Bu şiir az kalsın Türkmenistan milli marşı olarak kabul edilecekti. Tesadüfen o sıra, Türkmen şairlerinden A. Meredov'un makalesinin yayımlanması üzerine bundan vazgeçildi.

Bu şiirde Türkmen topraklarının sınırları, eski Sovyetler dönemi ve şimdiki Türkmenistan'ın mevcut sınırlarına uygun şekilde verilmiştir. Halbuki 18. yy.'da, yani Mahtumkulu'nun yaşadığı devirde şimdiki sınırlar mevcut değildi. Diğer taraftan naşirler, şiirin metninde de bir takım tahrifat yapmışlardır.

Bu tahrifattan biri şairin mahlasıyla ilgilidir. Mahtumkulu'ya ait olan eski el yazma külliyatlarda şairin mahlası "Ferâgî" şeklinde geçmektedir. Şairin kendisi bunu açıkça ifade etmiştir:

*Mahtumkulu adıñ döndi Ferâg'â
Fârig bolup çek öziñi giraga*

"Ey Mahtumkulu, ismin Ferâgî oldu. (Dünya işlerinden) feragat ederek kendini bir kenara çek!"

Ama "yeni bulunma" şiirleri meydana getirenler belli ki "ferâg" kelimesinin anlamını anlayamamışlar. Bu yüzden de kelimeyi "firâk" olarak almışlardır. Yine güya bir rivayete göre, "Mahtumkulu yakınlarından ayrı kaldığı için bu mahlası almış." Mollıyev (Mâtemî) veya onun kuşağından birine ait olduğu şüphe götürmeyen "yeni bulunma" şiirlerin bir kaçında yine "firâkî" kelimesi, şairin mahlası olarak kullanılmıştır. Mesela:

Ayra düşüp Ka'be'den goydum Firâkî adıma

"Kabe'den ayrı düşüp ismimi Firâkî koydum."

Türkmençe'de "Kabe" kelimesi, Beytullâh'tan başka ana baba ve "erşed" olan kardeşler için de kullanılır. Babasının sürgün edilip kardeşinin zindana atılmasını göz önüne alırsak, Mahtumkulu'ya ait sayılan bu şiirde, asıl yazarın (ki bu, Mollıyev Mâtemî olmalıdır) şüphesiz kendi anne ve babasını söz konusu ettiğini düşünebiliriz.²⁴ "Ferâgî" mahlasını almış olan Mahtumkulu, aynı zamanda "Firâkî"yi de mahlas olarak kullanmış olamaz.

"Yeni bulunma" şiirlerde gördüğümüz bu çelişkiler bir iki taneyle kalmıyor. Okuyucuların şaşıracakları çok ilginç bir konu da "yeni bulunma" şiirlerle Kılıç Mollıyev Mâtemî'nin yazdığı şiirler arasında, yapılan yanlışlıklar bakımından görülen benzerliktir. Türkmençe'de "yavız" kelimesi, "ağır, güç" manasında kullanılır. Ferâgî'nin şiirlerinde de bu manada verilmiştir.²⁵ Ama "yeni bulunma şiirlerinde olduğu gibi Mâtemî'nin şiirlerinde de bu kelime "yalnız, yalguz, yani "yalnız" manasında kullanılmıştır. Hiçbir edebi eser veya herhangi bir lehçede böyle bir uydurma mana görülmemiştir. Mesela:

*Nice goç yiğidiñ yavız başını
Yüz govga salandır yiğitlik çağı*

²⁴ Mütercim notu: Yukarıda Mollıyev'in kardeşinin zindana atıldığından bahsedildi.

²⁵ Mütercim notu: Bu kelimenin manalandırılmasında biraz ihtiyatlı davranmakta fayda olduğu düşüncesindeyim.

“Gençlik çağı, bir çok yiğidin (gencin) yalnız başını yüz türlü belaya (kavgaya) sokmuştur.”

Bir diğer örnek: “Çaman” kelimesinin Türkmençe’de ağır giden, tenbel” manalarına geldiği görür. Mahtumkulu’nun şiirlerinde de bu manada kullanılmıştır. Ama “yeni bulunma” şiirleri ile Mâtemî’nin manzumelerinde bu kelimenin “hızlı giden” manasına geldiğini görürüz. Bu da belirtilen şiirlerin aynı kaynaktan geldiğini gösterir. “Yefrat, halif” gibi kelimelerin (ki bunlar Fırat ve halife kelimelerinin Rusça telaffuzlarıdır.) yeni şiirlerde geçmesi onların yirminci asırda yazılmış olduğunun bir delilidir. Mahtumkulu’nun 18. yy.’da dil veya edebiyat yönünden Ruslarla herhangi bir irtibatı olmamıştır.

Bir çeşit silah manasına gelen “arbalet” kelimesi de bu yeni şiirlerde geçmektedir. “Arbalet” kelimesi, Rusça’ya Fransızca’dan geçmiş Latin kökenli bir kelime olup çok nadir kullanılmaktadır. Hatta bu kelimeyi ünlü Rus şairi Puşkin’in eserlerinde bile göremiyoruz. Dolayısıyla böyle bir kelimenin 18. yy.’da Mahtumkulu’nun divanında yer alması imkansızdır. Hatta Mahtumkulu’nun şiirlerinin naşirleri, bu kelimenin manasını anlayamamış ve bunun bir canlı için kullanıldığını zannetmişlerdir. Yeni elyazmanın asıl metninde (No: 1123 elif (a)) “Arbalet kolında ey Mahtumkulu”; yani “Ey Mahtumkulu, arbalet senin elinde” şeklinde görülen mısra “Arbalet kolında ey Mahtumkulu”, yani “Ey arbaletin eline düşmüş Mahtumkulu”²⁶ olarak tahrif edilmiş veya anlayamadıkları için mısraı bu şekle sokmuşlar.

Kılıç Molliyev (Mâtemî), bu şiirlerde kendi şahsiyetini öylesine öne çıkarmıştır ki “yeni bulunma” şiirlerden birinde kendi mahlasını Mahtumkulu’nun medresedeki ders arkadaşına atfederek zikretmiştir. Herhalde kendisinin de “Mâtemî” mahlasıyla şiirler yazdığını unutmuş veya bunden kimsenin haberi olmayacağını düşünmüş olacaktır. Molliyev, Mahtumkulu’nun ağzından şöyle der:

*Mehmed Safa’dır kardaşım
Molla Mâtemî sapakdaşım (sebakdaşım)*

“Mehmed Safa kardeşim, Molla Mâtemî de beraber aynı dersi okuduğum kişidir.”

“Yeni bulunma” şiirlerin bariz bir özelliği de konularının tarihi gerçeklere uygun olmayışıdır. Bilindiği üzere Mahtumkulu, “Songıdağı” dağ silsilesinin güneyine düşen İran’ın Türkmensahra’sında dünyaya gelmiş ve orada yaşamıştır. Oranın güney kısımları da Türkmensahra’nın cüzleri sayılırdı. Dolayısıyla Mahtumkulu zamanında Türkmen yurtlarının sınırları “Songıdağı” dağları değilmiş. Bu hakikate rağmen “yeni bulunma” şiirlerde düşmanların “Songıdağ”ın ardına doğru kovulmasıyla ilgili şöyle bir ifade yer alır: “Yaşlı ve genç Türkmen kadınları dul kalmasın, Türkmenler insanların konuşmalarına malzeme olmasın. Bütün düşmanlar Müslümanlara köle olsun ve “Songıdağı”nın güneyine sürülsün.

Bu satırların muhtevası kıymetsiz ve birbirinden kopuk olup tarihe de uygun değildir. Bu sözleri Mahtumkulu değil, ancak çağdaş bir şair söyleyebilir. Çünkü Mahtumkulu zamanında böyle bir sınır yoktu. Burada anlatılanlar ise bugünkü Türkmenistan sınırlarıdır. Bundan daha iyi örnekler de bulabiliriz. Mahtumkulu’nun asrında (miladi 18. yy.) Arap dili, İslam ülkelerinde revaçta olan ve herkesin hürmet ettiği bir dildi. Buna rağmen Mahtumkulu’ya ait sayılan yeni şiirlerde Arapça’ya olan ilgisizlikten bahsedilmiştir:

²⁶ *Divan-ı Mahtumkulu*, 1983, C. 1, s. 154.

*Arab zabân düşdi h(v)âra
Harîdârı yok onîñ (s. 78)*

“Arap dili hor bırakıldı; (artık) onun alıcısı yok.”
Veya:

*Zakgun boldı Arab dili
Hindi avazı oyanmaz. (s. 72)*

“Arap dili zehir oldu; Hintçe'nin ise sesi yükselmiyor.”

Bir başka yerde Arap dilini, hatta Kurân-ı Kerîm'i inkarla şöyle der:

*Dini hödür eyleyipsen acep “Kurân” gerekmez.
Neyleyin ol Arab-zebân asıl(asel) zebânım bar meniñ*

“Dini teklif etmekteisin. Anlayamadığım ve benim için garip bir şey olan “Kuran” gerekmez. Ne yapayım, onun dili Arapça; benim ise asıl²⁷ (veya asel yani bal gibi) dilim var.”

Maktumkulu'nun asrında Türkmenler, din ve mezhep yönünden hiçbir şekilde herhangi bir zulüm ve baskıya maruz kalmamış, bu yönden hiçbir sıkıntıya düşmemişlerdir. Öyleyse böyle bir inkarı Mahtumkulu'ya yakıştırmak kabul edilebilecek bir davranış değildir. Aynı şekilde aşağıda alacağımız mısralar da Mahtumkulu'ya ait kabul edilebilir mi?

*Kör boldı mollalar, yapıldı yollar,
Titreşer Kur'an'a yetmiyar kollar*

“Hocalar körleşti, yollar da kapandı. Eller titreşmekte ve Kur'an'a ulaşmamaktadır.”

Bir diğer yerde:

*Zindânda oturdı pîrlerimiz işân
İydegim kervenden yoldı neyleyin*

“Pirler (şeyhler) ve işânlar (seyyid veya şeyh) zindanda oturmuşlar. Ne yapayım, peşine takıldıklarımı kervandan kopardılar.”

Bütün bu beyitlerin Mahtumkulu'nun asrıyla bir ilgisi yoktur. Bunlar, yirminci yüzyıla ait, bu asırla ilgili beyitlerdir. Öyle bir zamanla ilgilidirler ki bu zamanda komünistler camileri ambar ve ahır haline getirdiler, din adamlarını yakalayıp güruhlar halinde Sibiryaya hapisanelerinde mecburi işlerde çalıştırıp tedrici ölümle karşı karşıya bıraktılar.

Görüldüğü gibi “yeni bulunma” şiir mecmuası, komünist Sovyetler dönemi ürünü olup Mahtumkulu'nun asıl eserleriyle hiçbir ilişkisi yoktur. (Ne düşünce, ne de sözün sağlamlığı ve sanatların kullanılışı açısından.)

Mahtumkulu'nun eski yazma divanının Buhara'daki bir medrese odasında bulunmasının anlatıldığı yalancı hikaye ve onun çelişkilerle dolu muhtevası işte böyle. Ne yazık ki araştırmacıların şairin edebi mirası hakkındaki araştırmalarına rağmen komünizm ideolojisinin takipçileri, yine eskisi gibi, yeni yapılmış bu eklemeler ve tah-

²⁷ Mütercim notu: Yazar burada “asıl” kelimesinin “asel” şeklinde olabileceğini düşünmüş. Mâtemî, bu şiirleri Latin harfleriyle yazıp teslim ettiğine göre bu tereddüdün nereden kaynaklandığını anlayamadık.

riflerin su yüzüne çıkarılmasına mani olmakta ve tenkitçi bir yaklaşım sergileyen makalelerin yayımlanmasına izin vermemektedirler.

Şunu sevinçle belirtelim ki, İran'da yaşayan Türkmen gençlerinin son zamanlarda bu yolda çok olumlu çalışmalar gerçekleştirdiklerini görüyoruz. Mahtumkulu'nun birçok şiirlerinin ve tercümesinin gazete ve dergilerde yayınlanması, bunun en iyi göstergesidir. Bu makalelerde şairin şiir yazma kabiliyetinin yeni bir bakış açısıyla değerlendirildiği görülüyor. Yine bu yazılarda şimdiye kadar şairin eserlerinin pek incelenmeyen irfani ve İslami yönlerine de dikkat çekilmiştir. Maalesef bu araştırmalarda, şairin şiirlerinin tenkitli metninin veya güvenilir bir neşrinin elde bulunmaması ve en önemlisi Aşkabat neşirlerine güvenilmesi sebebiyle, her türlü edebi itibardan yoksun olan o şiirler ve "yeni bulunma" tabiriyle tanıttığımız şiirler kaynak kabul edilmiştir. Şunu da hatırlatalım ki şairin İran'da neşredilmiş divanları da Aşkabat'ta iki cilt halinde yayımlanan Mahtumkulu şiir külliyatı esas alınarak hazırlanmıştır.